

Janusz Smołucha

ORCID: 0000-0003-2633-7093
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie)

Rola podarunków i nagród w misji dyplomatycznej kardynała Enrico Caetaniego do Królestwa Polskiego w latach 1596–1597

The Role of Gifts and Rewards in the Diplomatic Mission of Cardinal Enrico Caetani to the Kingdom of Poland in 1596–1597

Abstrakt

Artykuł analizuje kwestię podarunków i nagród w misji dyplomatycznej kardynała Enrica Caetaniego do Królestwa Polskiego w latach 1596–1597, w kontekście negocjacji dotyczących organizacji antytureckiej Ligi Świętej. Wykorzystując korespondencję legata oraz dziennik tej podróży autorstwa Giovanniego Paolo Mucantego, autor opisał przykłady stosowanych wówczas nagród oraz to, w jaki sposób wpływały one na relacje między Kościołem katolickim, władzą świecką i lokalnymi społecznościami. W artykule przedstawiono praktyczne zastosowanie pełnomocnictw papieskich, którymi dysponował legat. Obejmowały one szereg prerogatyw odnoszących się do rozwiązywania kwestii prawnych, sporów beneficjalnych, udzielania dyspens oraz wymierzania sankcji kościelnych. Zdaniem autora system nagród był nie tylko narzędziem kontroli, ale także mechanizmem budowania poczucia wspólnoty w czasach napięć religijnych i politycznych. Osobny

akcent położono na przyjęcia, gościnę i wymianę darów podczas pobytu kardynała w Kroměříżu, Krakowie, Warszawie i Ołomuńcu. Szczególne znaczenie miały podarunki, którymi obdarowywali się wzajemnie dostojnicy obydwu stron. Kardynał był podejmowany z wielkim przepychem przez biskupa Stanisława Pawłowskiego w Kroměříżu, a w Krakowie rezydował w pałacu kardynała Jerzego Radziwiłła, który osobiście zadbał o jego wygodę. Przebieg misji kardynała Caetaniego stanowi dobry przykład zastosowania dyplomatycznych i religijnych narzędzi do umacniania autorytetu Kościoła rzymskiego w Europie Środkowej w dobie rozpoczynającej się kontrreformacji. Szczególną uwagę poświęcono różnorodności podejść do tej kwestii w regionach katolickich i protestanckich, takich jak Polska, Śląsk i Morawy. W artykule ukazano, jak ceremonialne gesty i podarunki były stosowane w celu integracji społecznej, umacniania lojalności wobec Stolicy Apostolskiej i przeciwdziałania wpływom reformacji.

Słowa kluczowe: Królestwo Polskie, Czechy, dyplomacja papieska, Liga Święta, protestanci

Abstract

The article analyzes the issue of gifts and rewards in Cardinal Enrico Caetani's diplomatic mission to the Kingdom of Poland in 1596–1597, within the context of negotiations concerning the organization of the anti-Turkish Holy League. Drawing on the legate's correspondence and the travel diary authored by Giovanni Paolo Mucante, the author describes examples of rewards employed at the time and their influence on the relationships between the Catholic Church, secular authorities, and local communities. The article highlights the practical application of papal plenipotentiary powers held by the legate, which included a range of prerogatives related to resolving legal issues, benefice disputes, granting dispensations, and imposing ecclesiastical sanctions. According to the author, the reward system was not merely a tool of control but also a mechanism for fostering a sense of community during periods of religious and political tensions. Special emphasis is placed on receptions, hospitality, and the exchange of gifts during Cardinal Caetani's stay in Kroměříž, Kraków, Warsaw, and Olomouc. Gifts exchanged between dignitaries on both sides held particular significance. The cardinal was hosted with great splendor by Bishop Stanisław Pawłowski in Kroměříž and resided in Cardinal Jerzy Radziwiłł's palace in Kraków, where his comfort was personally ensured by the host. The course of Cardinal Caetani's mission serves as a valuable example of the use of diplomatic and religious tools to strengthen the authority of the Roman Church in Central Europe during the early Counter-Reformation. Special attention is given to the diversity of approaches in Catholic and Protestant regions, such as Poland, Silesia, and Moravia. The article demonstrates how ceremonial gestures and gifts

were utilized to foster social integration, strengthen loyalty to the Holy See, and counteract the influence of the Reformation.

Keywords: Kingdom of Poland, Bohemia, Papal diplomacy, Holy League, Protestants

W średniowieczu Polska i Czechy dzieliły wiele wspólnych wartości cywilizacyjnych, wynikających z ich przynależności do chrześcijańskiej Europy. W obydwu krajach podobne były oddziaływanie prawa kanonicznego oraz ścisła współpraca polityczna i religijna w ramach instytucji Kościoła rzymskiego. Wiele aspektów życia codziennego bliskich sobie społeczeństw przeniknięte było dyscypliną oraz praktykami i zwyczajami religijnymi, których korzenie sięgały głębokich pokładów prawa rzymskiego i śródziemnomorskiej kultury¹. Duże znaczenie w tym systemie odgrywały nagrody, które były przyznawane podczas publicznych zgromadzeń, ceremonii religijnych oraz uroczystości politycznych. Szczególnie istotną rolę odgrywały one w dyplomacji m.in. w procesach negocjacji i mediacji pomiędzy różnymi grupami społecznymi i wyznaniowymi. System ten, stale rozwijany, umożliwiał zarówno budowanie, jak i wzmacnianie struktur władzy oraz autorytetu Kościoła.

Na początku XV w. doszło do zróżnicowania wielowiekowych zwyczajów i praktyk w obu krajach. Kluczową rolę w tym procesie odegrała husycka rewolucja, która doprowadziła do zerwania z katolicką obyczajowością i tradycją kościelną. Husyci odwoływali się do idei prawa Bożego i czystości pierwotnego Kościoła, dążąc do przywrócenia moralnego autorytetu prawa, co wpłynęło na ich specyficzne podejście do stosowania sankcji religijnych i świeckich. W ich koncepcjach pojawiła się m.in. idea pomsty jako środka utrzymania porządku w społeczeństwie. Pomsta była nie tylko aktem odwetu, ale też elementem wymierzania sprawiedliwości Bożej przeciwko ich ciemnizyńcom. Najbardziej radykalni spośród husytów, taboryci, uznawali przemoc wobec wrogów za narzędzie realizacji boskiego planu, odrzucając tym samym dotychczasową pozycję Kościoła katolickiego jako głównego autorytetu duchowego i społecznego².

1 Więcej na temat różnych aspektów życia codziennego w Europie środkowej w średniowieczu zob. Frances Gies, Joseph Gies, *Życie w średniowieczu* (Kraków: Znak Horyzont, 2024); Maria Miśkiewicz, *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu* (Warszawa: Trio, 2010); *Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych*, red. Agnieszka Januszek-Sieradzka, Henryk Gmiterek, Wojciech Iwańczak (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016).

2 Martin Pjecha, „Taborite Apocalyptic Violence and its Intellectual Inspirations (1410–1415)”, *Bohemian Reformation and Religious Practice* 11 (2018): 76–97; Więcej na temat

Opacznie interpretowane przez husytów „prawo Boże” stało się podstawą nie tylko religijnych, ale również politycznych i prawnych praktyk, które miały zrewolucjonizować istniejący porządek. Taboryci uzurpowali sobie prawo do sprawowania władzy, decydując obok króla, a niekiedy nawet zamiast niego³. Ukonstytuowanie się w Czechach monarchii wspieranej przez heretyków stanowiło moment zwrotny w dziejach Europy Środkowej. Wydarzenie to zapoczątkowało rozkład cywilizacyjnej i religijnej jedności łacińskiego świata w tej części kontynentu, który mając swoją kontynuację w reformacji, dokonał się ostatecznie w XVI w.⁴

Celem artykułu jest ukazanie funkcjonowania systemu podarunków i nagród w świecie polityki i dyplomacji Królestwa Polskiego i Królestwa Czeskiego pod koniec XVI w. na przykładzie wybranych wydarzeń związanych z misją legacką kardynała Enrica Caetaniego w latach 1596–1597⁵. Misja ta, prowadzona w okresie intensywnych napięć religijnych i politycznych, stanowi wyjątkowy przykład wykorzystania dyplomatycznych mechanizmów nagradzania jako narzędzi wpływu. Na temat działalności kardynała Caetaniego zachowało się wiele źródeł, w tym obszerne listy oraz kroniki, które dostarczają bogatego materiału do analizy⁶. Uwzględ-

ideologii taborytów zob. Howard Kaminsky, *A History of the Hussite Revolution* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press 1967), 310–494; František Šmahel, *Husitská revoluce*, t. 3 (Praha: Univerzita Karlova, 1993), 19 i n.

3 Jeanne E. Grant, *For the Common Good. The Bohemian Land Law and the Beginning of the Hussite Revolution* (Leiden–Boston: Brill, 2015), 79; Thomas A. Fudge, „The ‘Law of God’. Reform and Religious Practice in Late Medieval Bohemia”, *Bohemian Reformation and Religious, Practice* 1 (1996): 49–72.

4 Czeska reformacja wyprzedziła niemiecką o całe stulecie i z tego powodu jest określana „rewolucją przed rewolucjami”, zob. František Šmahel, *Husitská revoluce*, t. 4 (Praha: Univerzita Karlova, 1993), 144–168.

5 Na temat kwestii podarunków w dziejach protokołu dyplomatycznego w średniowieczu i epoce nowożytnej zob. Danuta Quirini Popławska, *Funkcja polityczno-propagandowa podarunków w późnym średniowieczu i renesansie*, w *Mare apertum. Przepływ ludzi, idei i rzeczy w świecie śródziemnomorskim*, red. Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008), 227–228.

6 Najcenniejszym materiałem źródłowym legacji kardynała Enrica Caetaniego do Polski jest zachowany w kilku kopiach *Diariusz* autorstwa Giovanniego Paolo Mucantego, w którym zawarte są szczegółowe opisy uroczystości religijnych i świeckich, w których uczestniczył zarówno on, jak i pozostali członkowie papieskiej delegacji. Na użytek tego artykułu wykorzystano kopię przechowywaną w Bibliotece Watykańskiej w zbiorach rodu Barberinich. Giovanni Paolo Mucante, *Itinerario overo relation in forma di Diario di tutte le cose occorse specialmente in materia di cerimonie tano nel viaggio come in Cracovia et in Versovia all Illustrissimo et Reverendissimo Henrico Cardinal Caetano Legato Apostolico al Serenissimo Re et Regno di Polonia*, Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189. Znanie są też inne kopie, m.in. Biblioteca Apostolica Vaticana, Ottob. lat. 2623, Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), Mss. 59/78, Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), Mss. 60/792; Archivio di Stato di Roma, Fondo

niając obecność protestanckich społeczności na terenach, przez które przejeżdżał orszak kardynała Enrica Caetaniego, szczególnie na Śląsku i Morawach, ale także w Królestwie Polskim, analiza funkcjonowania systemu nagród musi uwzględniać różnorodność religijną oraz związane z nią lokalne praktyki. Protestanci stanowili istotną część społeczeństwa nie tylko w Czechach, ale również w Polsce, gdzie kardynał stykał się z nimi, podróżując między Krakowem a Warszawą. Badanie zachowanych dokumentów pozwala zrozumieć, jak system nagradzania działał w różnych kontekstach religijnych – od katolickich regionów, w których normy Kościoła miały szeroką akceptację, po społeczności protestanckie, które odrzucały tradycyjne katolickie wzorce. Szczególną uwagę zwrócono na różnorodność podejść do ceremonii i gestów dyplomatycznych, które w katolickich częściach Polski i Moraw były ważnym narzędziem integracji społecznej i wzmacniania autorytetu władzy, podczas gdy w regionach protestanckich często podchodzono do nich z rezerwą lub reinterpretowano je zgodnie z lokalnymi przekonaniami religijnymi.

Analiza ta ma na celu wykazanie zróżnicowania w stosowaniu systemu nagród w Polsce i na ziemiach Królestwa Czeskiego z uwzględnieniem wpływu uniwersalnych idei katolickich oraz lokalnych tradycji. W regionach protestanckich, takich jak Śląsk, Morawy czy niektóre obszary Polski, kardynał spotykał się bowiem z oporem wobec katolickich norm, co wymagało elastyczności w podejściu do dyplomatycznych mechanizmów nagradzania. Uwzględnienie różnorodnych doświadczeń kardynała Caetaniego, zarówno na terenach katolickich, jak i protestanckich, umożliwi pełniejsze zrozumienie roli nagród w kształtowaniu relacji dyplomatycznych oraz utrwalaniu norm społecznych w tej części kontynentu. Porównanie to wpisze się w szerszy kontekst europejski, pokazując, jak różnorodność religijna wpływała na dyplomację i praktyki władzy w epoce nowożytnej.

Misja kardynała Enrica Caetaniego rozpoczęła się wiosną 1596 r. Został on wysłany przez papieża Klemensa VIII do Rzeczypospolitej w celu wciągnięcia jej do antytyreckiej Ligi Świętej⁷. Przed wyjazdem

„Cartari-Febei” busta 69 oraz Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 159. Więcej na temat tych materiałów zob. *Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Mucante cerimoniere pontificio*, ed. Jan Władysław Woś (Roma: Il Centro di Ricerca, 1981), 17–18; Janusz Smołucha, „Okoliczności rozpoczęcia w Krakowie w sierpniu 1596 r. pertraktacji w sprawie zawiązania przez papieża Klemensa VIII antytyreckiej Ligi Świętej”, *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne* 29 (2020): 31.

7 Janusz Smołucha, *Legacja kardynała Enrica Caetaniego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII, w Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard

z Rzymu kardynał Caetani otrzymał 29 *facultates* – specjalnych pełnomocnictw mających ułatwić mu wykonywanie jego misji. Wypełnianie powierzonej misji wymagało umiejętnego stosowania mechanizmów zawartych w nich możliwości odpowiedniego nagradzania, ale również karania. Nadane przez papieża nadzwyczajne uprawnienia pozwalały kardynałowi m.in. na rozstrzyganie religijnych i beneficjalnych sporów, nakładanie kar kanonicznych oraz udzielanie dyspens. Były one szczególnie przydatne w przypadku reform zakonnych, gdzie stosowano nagrody, by motywować duchowieństwo do wprowadzania reform i zachowywania dyscypliny. Pełnomocnictwa te miały na celu wzmocnienie pozycji Kościoła na terenie legacji oraz umożliwienie mu skutecznego wprowadzania reform trydenckich. Legat miał pełnić funkcję rozjemcy i reformatora, a jego decyzje wpływały na życie duchowe oraz organizacyjne wspólnot zakonnych i instytucji kościelnych w Polsce. W odniesieniu do stanu duchownego wiązały się one przede wszystkim z kontrolą życia duchowego i moralności w klasztorach, szpitalach i parafiach oraz eliminowaniem ewentualnych nadużyć. Ważnym uprawnieniem było rozwiązywanie sporów o beneficja oraz zarządzanie rezygnacjami i cesjami. W stosunku do laików kardynał dysponował m.in. uprawnieniami do ścigania lichwiarzy, fałszerzy i innych przestępców, w tym również nadzorowania procesów i ogłaszania wobec nich sankcji kościelnych. Legat posiadał także prawo do łagodzenia kar oraz udzielania dyspens, w tym w sprawach dotyczących świętokradztwa, krzywoprzysięstwa i wszystkich przestępstw objętych kościelną ekskomuniką. Istotne były też jego uprawnienia w odniesieniu do małżeństw, gdy dochodziło do próby ich zawierania przy pokrewieństwie trzeciego i czwartego stopnia. Dokumenty wskazują ponadto na prawo do podejmowania działań wobec heretyków, co mogło obejmować zarówno ekskomunikę, jak i wymaganie publicznej pokuty. W przypadkach pokuty heretycy mogli być reintegrowani w struktury Kościoła po spełnieniu określonych warunków⁸.

Ważnym uprawnieniem legata było rozpatrywanie zgód na celebrowanie nabożeństw w nietypowych miejscach, w tym poza obrębem murów

Skowron (Kraków: Polska Akademia Umiejętności 2020), 91–105; Na temat zagrożenia tureckiego w Europie środkowej na przełomie XVI i XVII w. zob. Jan Paul Niederkorn, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993); Kenneth Meyer Setton, *Venice, Austria and Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1991), 6–39; Marko Jačov, *Europa i Osmanie w okresie Lig Świętych. Polska między Wschodem a Zachodem* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2003), 45–79.

8 Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), 1596 IV/3; Biblioteca Casanatense Mss. 1565, f. 31v–45r; Smółucha, *Legacja kardynała Enrica Caetaniego*, 99–100.

kościelnych. Szczególnie ciekawym przypadkiem była kwestia przyznania specjalnej dyspensy dla marszałka koronnego Mikołaja Zebrzydowskiego oraz hetmana polnego Stanisława Żółkiewskiego na korzystanie z przenośnego ołtarza podczas wypraw wojennych. W liście do sekretariatu stanu kardynał Caetani opisał tę sytuację, tłumacząc, że wspomniani hetmani jako dowódcy oddani obronie południowych granic Rzeczypospolitej przed najazdami muzułmanów zwrócili się do niego z prośbą o umożliwienie korzystania z przenośnych ołtarzy w celu regularnego i nabożnego uczestniczenia we Mszy św. Taka zgoda miała dla nich wyjątkowe znaczenie, ponieważ podczas długotrwałych wypraw wojennych często przebywali w miejscach oddalonych od kościołów, gdzie uczestnictwo w nabożeństwach było praktycznie niemożliwe. Prośba hetmanów była wyrazem nie tylko głębokiej pobożności obydwu hetmanów ale także ich szczególnego zaangażowania w obronę wiary i ojczyzny. Kardynał Caetani, doceniając ich zasługi i pobożność, obiecał skierować tę sprawę do Stolicy Apostolskiej, uznawszy, że przyznanie takiego przywileju byłoby odpowiednim wynagrodzeniem ich wiernej służby. Jak zauważył, na tę łaskę zasługiwał szczególnie Mikołaj Zebrzydowski, który miał osobiście przekonywać legata, że możliwość uczestnictwa we Mszy św. nawet w warunkach polowych, byłaby dla niego i jego wojsk nieocenionym wsparciem duchowym. Podobnie Żółkiewski, który przebywał na dalekich rubieżach Mołdawii, argumentował, iż przenośny ołtarz byłby nie tylko praktycznym rozwiązaniem, ale także znakiem Bożej opieki nad jego odpowiedzialną misją wojskową⁹. Jak można wnioskować z tego listu, prośby obu polskich hetmanów miały zostać przedstawione przez sekretarza stanu, kardynała Cinzia Passeri Aldobrandiniego, papieżowi jako wyraz uznania dla ich oddania wierze i służbie publicznej. Pozytywna decyzja Klemensa VIII o przyznaniu tego przywileju stała się wyrazem wdzięczności Kościoła za ich zasługi w obronie chrześcijańskiego świata, a jednocześnie świadectwem, że duchowe potrzeby wiernych, nawet w ekstremalnych warunkach wojennych, nie pozostają niezauważone. W ten sposób przywilej ten podkreślił autorytet papieski, jak również rolę religii w budowaniu jedności w obliczu wielkiego wyzwania, jakim była obrona chrześcijańskiej Europy przed naporem islamu.

9 Archivio Apostolico Vaticano, Segreteria di Stato, Nunziature Diverse 273, f. 86v–87r; Biblioteca Casanatense, Roma, Mss. 1563, f. 133r–135r; Tomasz Graff, Bartłomiej Wołyniec, Elżbieta Elena Wróbel, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020), 73; Janusz Smółucha, „Aktywność publiczna Mikołaja Zebrzydowskiego w czasie krakowskich negocjacji w sprawie zawarcia antytureckiej Ligi Świętej w 1596 r.”, *Rocznik Filozoficzny Ignatianum* 29/1 (2023): 109.

Podczas podróży z Rzymu do Polski orszak kardynała Caetaniego zatrzymywał się w wielu miejscowościach, zgodnie z zaplanowaną trasą. Wybierano miejsca postojów odpowiednie do rangi papieskiego wysłannika, takie jak zamki, klasztory, a dopiero w ostateczności przydrożne gospody i hospicja. Gospodarze tych miejsc starali się często obdarowywać podróżujących różnymi darami i prezentami¹⁰. W czasie przejazdu przez Morawy kardynał Enrico Caetani był wyjątkowo dostojnie goszczony przez biskupa ołomunieckiego, Stanisława Pawłowskiego. Kardynał wspominał o tym w liście z 7 czerwca 1596 r. wysłanym do rzymskiego sekretariatu stanu z Kroměříža. Pisał w nim:

[...] Biskup Ołomuńca zakwaterował mnie bardzo wspaniale i z wielkim przepychem w dwóch ze swoich miejscowości, w których – jak mówi – gościł także Jego Świątobliwość papież Klemens, kiedy był tu legatem. Jest on panem i prałatem o wielkiej randze i wielkim zapale dla chwały Bożej, utrzymuje swoje biskupstwo wolne od herezji na tyle, na ile może; a jeśli nie robi więcej, to nie z własnego zaniedbania, lecz z winy innych, odczuwając w sobie samym ogromny ból i żal z tego powodu. Błagam Waszą Najjaśniejszą Wysokość, by poleciła go Naszemu Panu, którego Świątobliwość zna doskonale, a on z pewnością zasługuje na to, by mieć go na względzie. Bo w tych stronach, gdzie triumfuje diabeł, to są filary i mury obronne Kościoła¹¹.

Jak można się domyślać, niezwykle uroczyste podejmowanie kardynała i jego świty miało na celu pokazanie lojalności biskupa Stanisława Pawłowskiego wobec Kościoła katolickiego i umocnienie pozycji biskupstwa ołomunieckiego w trudnym okresie religijnych podziałów. Gesty te nie były wyłącznie częścią tradycyjnego protokołu dyplomatycznego. W regionie o mieszanej strukturze wyznaniowej, takim jak Morawy, katolicka hierarchia kościelna chciała podkreślić swoje oddanie Stolicy Apostolskiej. Ze względu na wielkość orszaku legata biskup zdecydował o zakwaterowaniu go w dwóch swoich włościach, co prawdopodobnie wynikało z ograniczeń infrastrukturalnych samego Kroměříža, który nie mógł zapewnić odpowiednich warunków dla tak znamienitych gości. Kardynał, nie kryjąc zadowolenia, postanowił wynagrodzić szczodrość

10 Kardynał Caetani odwdzięczał się niekiedy za gościnę i prezenty, rozdając dworzanom gospodarzy medal ze swoim wizerunkiem wybitym specjalnie z okazji legacji do Królestwa Polskiego w 1596 r. Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 138r; Julian Ursyn Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. 2 (Lipsk: Nakładem i Drukiem Breitkopfa i Haertela, 1839), 128.

11 Biblioteca Casanatense Roma, Mss. 1563, f. 41v-42r.

biskupa ołomunieckiego, rekomendując go papieżowi Klemensowi VIII i przypominając o jego wcześniejszym pobycie w tym miejsku¹².

W diariuszu podróży kardynała Caetaniego do Polski, spisany przez Giovanniego Paolo Mucantego, znajdujemy wiele podobnych przykładów wymiany ceremonialnych uprzejmości połączonych z przekazywaniem sobie darów między kardynałem a goszczącymi go dostojnikami. Podkreślają one znaczenie hojności i gościnności jako istotnych gestów w budowaniu relacji między stronami. Po przybyciu do Polski w pierwszych dniach czerwca 1596 r. kardynał Caetani skierował się do Krakowa, który wybrał na swoją główną rezydencję. Biskup krakowski, kardynał Jerzy Radziwiłł, nie tylko udostępnił mu swój pałac, położony naprzeciwko kościoła franciszkanów, ale również przeniósł się sam do skromniejszego domostwa na ulicy Kanoniczej, okazując tym samym wyjątkową uprzejmość i szacunek wobec legata. Co więcej, przez cały czas pobytu legata w mieście kardynał z niezwykłą starannością dbał o to, aby zarówno legat, jak i jego świta mieli zapewnione obfite i wykwintne posiłki, co stanowiło dowód jego hojności oraz szacunku wobec dostojnego gościa¹³.

Ze względu na króla Zygmunta III Wazę kardynał Caetani dwukrotnie podczas swojego pobytu w Rzeczypospolitej podróżował do Warszawy. Pierwszy raz przebywał tam pomiędzy 22 września a 4 listopada 1596 r. Także w tym mieście otrzymywał gościnę oraz wsparcie materialne w postaci produktów żywnościowych i różnorodnych trunków. Apropozycję zapewniał mu sam król. Diarysta Mucante zanotował, że legat wszędzie, gdzie było to możliwe, odwdzięczał się Zygmuntowi III i jego otoczeniu w szczodry sposób. Gdy kilka dni po pierwszym przyjeździe do Warszawy przybył do niego 26 września goniec z wieścią, iż żona Zygmunta III, królowa Anna, powiła córkę, przekazał mu „dziesięć podwójnych złotych monet po cztery skudy każda” (*dieci doble d'oro de scudi quarto l'una*). Monety tego rodzaju były używane pod koniec XVI w.

12 Biskup Stanisław Pawłowski gościł kardynała Hipolita Aldobrandiniego, późniejszego papieża Klemensa VIII w Kroměříżu, od 13 do 15 lipca 1588 r. Czesław Nanke, *Z dziejów polityki Kurii rzymskiej wobec Polski (1587–1589)* (Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1921), 75; Aleksandra Barwicka-Makula, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587–1592* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego 2019), 180.

13 Na temat pobytu kardynała Caetaniego w Krakowie zob. Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 32r i n.; *Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Mucante*, 33–66; Janusz Smołucha, „Religious and daily life at the end of the sixteenth century Krakow in light of the «Diary» of Giovanni Paolo Mucante”, *Perspektywy Kultury* 23/4 (2018): 29–42.

głównie w celach reprezentacyjnych, jako podarunki dyplomatyczne lub symbole prestiżu¹⁴.

Przez ręce legata przechodziły również podarunki przeznaczone dla innych osób. Z listu kardynała Caetaniego do sekretariatu stanu z 31 sierpnia 1596 roku dowiadujemy się, że specjalny wysłannik Klemensa VIII do Moskwy, Aleksander Komulowicz, przesłał mu 80 sobolowych futer jako dar cara Fiodora dla papieża. Kardynał zdecydował o przekazaniu tego prezentu nuncjuszowi Benedettowi Mandiniemu, który właśnie przygotowywał się do powrotu do Rzymu¹⁵. Polski władca również potrafił być szczodry dla dostojników Kościoła rzymskiego. Wielokrotnie kardynał doświadczył tego osobiście. Giovanni Paolo Mucante wspomina na przykład w swoim *Diariuszu*, że w poniedziałek 30 września 1596 r. Zygmunt III przesłał kardynałowi w ramach aprowizacji trzydzieści tłustych wołów. Dodatkowo wysłał również mięso „dzikiego byka zwanego Uro” (tur). Jak pisze dalej autor *Diariusza*, stworzenia te uznawane były za niezwykle niebezpieczne i władca przetrzymywał je w swoim zwierzyńcu razem z innymi dzikimi zwierzętami¹⁶. Jak zapewniano kardynała, mięso tego zwierzęcia miało mieć niezwykle właściwości. Jednak według samego Mucantego mięso, które trafiło na stół legata, nie spełniło oczekiwań, ponieważ wydawało się twardsze i bardziej suche w porównaniu z mięsem zwykłego wołu. W zamian kardynał Caetani obdarował króla pięknymi obrazami przywiezionymi z Rzymu oraz haftowanymi szatami dla królowej. Przekazał on polskiemu władcy również bogato zdobioną świecę, wartą 800 skudów, oraz inne cenne przedmioty¹⁷.

Niektóre opisy dotyczą przebiegu uroczystości religijnych, w tym celebracji liturgii, podczas których składano dary w oryginalny sposób. Jednym z ciekawszych przykładów jest udział kardynała Caetaniego we Mszy św., z udziałem króla Zygmunta III Wazy, w niedzielę 29 września 1596 r. w katedrze św. Jana Chrzciciela w Warszawie. Paolo Mucante

14 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 103r; *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia (1596–1597)*, ed. Jan Władysław Woś (Firenze: Centro d'Incontro della Certosa di Firenze, 1982), 34; Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, 118. Wspomniane monety o łącznej wartości 40 skudów odnosiły się prawdopodobnie do monet typu „Quadrupla” (wartości czterech skudów), które były złotymi monetami o wysokiej zawartości złota. Znana jest moneta tego typu z herbem kardynała Enrica Caetaniego, wybita w roku 1590 podczas okresu *sede vacante*. <https://en.numista.com/catalogue/pieces329323.html> (dostęp: 2.11.2024).

15 Paul Pierling, „Novi izvori o L. Komuloviću”, *Starine* 16 (1884): 240–241.

16 Na temat turów i żubrów ze zwierzyńca Zygmunta III zob. Benon Dymek, „Ostatnia ostoja turów na Mazowszu”, *Rocznik Mazowiecki* 19 (2007): 28–29.

17 *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia*, 42; Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, 119.

zanotował, że po tym jak celebrans wypowiedział modlitwę *Oremus* podczas ofertorium, król udał się ze swojego miejsca do ołtarza, na którego stopniach rozłożona była czarna tkanina i umieszczona na niej specjalna poduszka. Zygmunt III uklęknął na niej i ucałował podany mu krzyż. Następnie monarcha wyjął z rąk stojącego obok skarbnika sakiewkę z pieniędzmi i położył ją na wspomnianej tkaninie. Sakiewka ta została następnie przeniesiona na ołtarz subdiakona. Jak dowiedział się włoski kronikarz, ten sposób składania ofiary przez polskich władców miał miejsce podczas mszy śpiewanych, co zwyczajowo wypadało w każdą niedzielę oraz w święta nakazane. Za każdym razem standardową ofiarą był jeden floren, a czasami więcej, w zależności od uznania władcy. Mucante zauważył, że ceremonia ten w innych prowincjach kościelnych był w dawnych czasach znany, ale nie stosowano go już, jedynie w Polsce zachował się jako tradycja mająca swoje źródło w 17. rozdziale *Rationale divinatorum officiorum* Giovanniego Beletto. Przykładna pobożność Polaków wynikała zdaniem Mucante z tego powodu, że wciąż zachowywali oni wiele tradycyjnych ceremonii, które w innych miejscach zostały porzucone lub zapomniane¹⁸.

Wymiana uprzejmości tego rodzaju trwała również w czasie kolejnego pobytu kardynała Caetaniego w Warszawie pomiędzy 5 lutego a 26 marca 1597 r. Przed wyjazdem legata z Warszawy Zygmunt III przesłał mu w darze zegar o niezwyklej jak na owe czasy precyzji. Jak zanotował Mucante, zegar ten na tarczy miał inscenizację świątyni, gdzie figury przedstawiały uroczystą procesję, która zwykle towarzyszy papieżowi, gdy ten udaje się do Bazyliki św. Piotra w celu odprawienia Mszy św. Dzięki kontrapunktowi mechanizmów zegarowych figury poruszały się, jakby faktycznie szły w procesji, podczas gdy papież, umieszczony na tronie, udzielał błogosławieństwa. Były tam także trąbki, które wydawały dźwięki, tamburyny oraz kilka elementów artyleryjskich, które sprawiały wrażenie, jakby strzelano na wiwat, podobnie jak podczas uroczystych obchodów w Rzymie. Diarysta dowiedział się, że zegar ten miał wartość ponad tysiąc skudów. Król – prawdopodobnie z powodu mrozów, jakie wówczas zapanowały w Polsce – przekazał kardynałowi również wiązkę futer z bardzo delikatnych soboli, których wartość wynosiła ponad 500 skudów. Kardynał nie chcąc być dłużnym, polecił wręczyć pokąsną

18 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 109v; *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia*, 39–40.

sakiewkę tym, którzy dostarczyli te prezenty, a ich nadzorcy przekazano piękny łańcuch o wartości 200 skudów¹⁹.

W drodze powrotnej z Warszawy do Krakowa Mucante wspomina o niezwykłym narzędziu kary, jakiego nigdy wcześniej nie widział. W Kurzelowie, miasteczku należącym do dóbr prymasa Polski, znajdował się specjalny pręgierz przeznaczony dla nierządnic. Było to duże wiadro, mogące pomieścić człowieka, zawieszone nad stawem i przymocowane sznurem do żurawia. Służyło ono do wymierzania kary nierządnicom, które zmuszano do wejścia do tego wiadra, zaopatrując je przy tym w nóż, którym mogły się posłużyć, aby się uwolnić. Ponieważ wiadro znajdowało się wysoko nad wodą, po odcięciu sznura kobiety wpadały do stawu. Nie robiły sobie jednak żadnej krzywdy, gdyż zbiornik był dość płytki. Kara polegała więc prawdopodobnie na publicznym ośmieszeniu, ponieważ wszystko odbywało się na oczach rozbawionej gawiedzi. Jak napisał Mucante, zanotował tę historię w celu rozweselenia przyszłych czytelników swojego dzieła, zdając sobie sprawę, że nie wszystkich interesują jedynie opisy ceremonii i uroczystości kościelnych²⁰.

Wkrótce po Wielkanocy, która w 1597 r. wypadła 12 kwietnia, kardynał Caetani zdecydował się opuścić Polskę i wrócić do Rzymu. Podczas przejazdu przez Śląsk, Morawy i Austrię wczesną wiosną 1597 r. orszak kardynała napotykał ze strony miejscowej ludności zarówno przyjazne gesty, jak i jawną wrogość. W miejscach zamieszkałych przez katolików witano go podarunkami, często natury praktycznej, jak żywność czy wino. Natomiast w protestanckich osadach zdarzały się przypadki odmowy udostępnienia miejsc noclegowych lub pomocy w podróży²¹. Giovanni Paolo Mucante w swoim diariuszu odnotował sytuacje, w których kardynał musiał organizować mszę w prowizorycznych warunkach, na przykład w zajazdach, ponieważ lokalne kościoły zostały zamienione na

19 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 246r; *I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia*, 131; Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, 150.

20 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 251r-252r; Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, 152.

21 Z podobnymi przykładami wrogości i niechęci protestantów w stosunku do katolików spotykał się legat papieski także w wielu miejscach w Polsce. Jak pisał Mucante, na przykład w drodze powrotnej z Warszawy do Krakowa 1 kwietnia 1596 r. w Kossowie, miasteczku należącym do pewnego „heretyka”, drzwi do kościoła zostały na jego polecenie zamknięte, aby uniemożliwić katolikom uczestnictwo w liturgii. Nakazał też na tych drzwiach umieścić napis z prześmiewczymi słowami *Missa, mala intentio, sine scripturae autoritate* (Msza, zła intencja, bez autorytetu Pisma Świętego). Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 252r-252v; Niemcewicz, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, 152–153.

zборы protestanckie. Takie doświadczenia podkreślały napięcia religijne i niechęć innowierców w stosunku do katolickiej hierarchii. Odmienna atmosfera panowała w miastach katolickich, takich jak Ołomuniec. Tamtejsi mieszczanie, pragnąc okazać swoje przywiązanie do Rzymu, przyjęli legata z radością, obdarowując go wielkimi naczyniami wypełnionymi świeżymi rybami oraz dwudziestoma amforami wina²². Kardynał spędził w tym mieście kilka dni, z zachwytem odkrywając jego majestatyczne świątynie, wypełnione nie tylko wspaniałymi dziełami sztuki, ale również cennymi relikwiami świętych, będącymi świadectwem głębokiej duchowości mieszkańców. Szczególne wrażenie na włoskiej delegacji wywarła wizyta w miejscowym kolegium jezuickim, gdzie zaprezentowano imponujący poziom wykształcenia zarówno studentów, jak i alumnów. Wyrafinowane dysputy teologiczne, biegłość w klasycznych językach oraz nowoczesne metody nauczania podkreślały prestiż tej instytucji, stając się doskonałym przykładem jezuickiej troski o intelektualny i katolicki rozwój młodzieży. W każdym odwiedzanym miejscu przyjmowano go z serdecznością, pełną szacunku gościnnością oraz należnym dostojstwem, oddając hołd jego godności i znaczeniu²³.

Pobyt w Ołomuńcu okazał się przyjemnym przerywnikiem w dalszej podróży w stronę Italii, która w większości ponownie prowadziła przez regiony zdominowane przez protestantów. Na południe od morawskiej stolicy szczególne zainteresowanie rzymskiej delegacji wzbudziła lokalna społeczność anabaptystów w Austerlitz (dzisiejszym Slavkovie u Brna). W przeciwieństwie do luteran i kalwinistów, dominujących na Śląsku i północnych Morawach, nie przejawiali oni wrogości wobec papieskiej delegacji. Jak zanotował Mucante, istotnym elementem ich wyznania był bowiem pacyfizm. Według jego relacji tamtejsi „heretycy” chętnie i bez oczekiwania zapłaty dzielili się swoimi produktami z członkami kardynalskiego orszaku²⁴.

Podsumowując przedstawione wydarzenia i fakty, można stwierdzić, że system nagród i podarunków w społeczeństwach Czech i Polski w epoce nowożytnej ciągle odgrywał dawną rolę podtrzymywania porządku społecznego oraz umacniania norm religijnych. Misja kardynała Enrica Caetaniego do Królestwa Polskiego z lat 1596–1597 stanowi doskonały przykład wykorzystania tych mechanizmów w dyplomacji i reformach religijnych, kształtując relacje między Kościołem katolickim, władzą

22 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 273v.

23 O pobycie orszaku kardynała Enrica Caetaniego w Ołomuńcu zob. Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 272r–285v.

24 Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189, f. 286r–287r.

świecką i lokalnymi społecznościami. Szczególnie w regionach katolickich podarunki i nagrody budowały poczucie wspólnoty i lojalności wobec wyznawanych wartości.

Porównanie praktyk życia codziennego w Czechach i Polsce ukazuje podobieństwa oraz różnice w stosowaniu publicznie udzielanych nagród. W Królestwie Czeskim, szczególnie w okresie pohusyckim, nagrody, zwłaszcza te oferowane przez Kościół katolicki, zyskały drugorzędne znaczenie, choć w dobie kontrreformacji zaczęto je ponownie wykorzystywać, aby przywrócić wiernych do Kościoła. Przykładem na to jest działalność duszpasterska biskupa ołomunieckiego, który poprzez rozwijanie kultu świętych i udzielanie odpustów przeciwdziałał szerzeniu się reformacji, dzięki czemu Ołomuniec pozostał katolicki. Kardynał Caetani, odwiedzając to miasto, został przyjęty z honorami, co podkreślało lojalność miejscowej społeczności wobec Rzymu. W protestanckich miejscowościach napotymano niechęć i wrogość, choć w niektórych, takich jak Austerlitz, dominowała idea dobrowolnego dzielenia się dobrami, co również miało znaczenie społeczne.

Powyższa analiza pokazuje, że system nagród był istotnym elementem dyplomacji i budowania relacji politycznych oraz religijnych. Misja kardynała Caetaniego ujawnia zróżnicowane podejście do tych mechanizmów w różnych kontekstach religijnych i społecznych. Zapiski Giovanniego Paolo Mucantego, towarzyszącego legatowi, podkreślają znaczenie hojności, gościnności i ceremonii w umacnianiu autorytetu Kościoła oraz w budowaniu mostów między podzielonymi społecznościami. W ten sposób misja kardynała Caetaniego staje się symbolem wyzwań i możliwości dyplomacji w czasach religijnych napięć, ukazując jednocześnie, jak różnorodność wyznaniowa wpływała na praktyki władzy i życia codziennego w Europie Środkowej.

Bibliografia

Źródła

Manuskrypty

- Archivio Apostolico Vaticano, Segreteria di Stato, Nunziature Diverse 273.
- Biblioteca Apostolica Vaticana, Barb. lat. 5189.
- Biblioteca Apostolica Vaticana, Ottob. Lat. 2623.
- Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), 1596 IV/3.
- Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), Mss. 59/78.
- Archivio gentilizio Caetani di Sermoneta (Roma), Mss. 60/792.
- Archivio di Stato di Roma, Fondo Cartari-Febei, busta 69.

Archiwum Główne Akt Dawnych, Archiwum Publiczne Potockich, sygn. 159.
 Biblioteca Casanatense, Roma, Mss. 1563.
 Biblioteca Casanatense, Roma, Mss. 1565.

Źródła drukowane

Itinerario in Polonia del 1596 di Giovanni Mucante cerimoniere pontificio, ed. Jan Władysław Woś (Roma: Il Centro di Ricerca 1981).
I due soggiorni del card. E. Caetani a Varsavia (1596-1597), ed. Jan Władysław Woś (Firenze: Centro d'Incontro della Certosa di Firenze, 1982).
 Niemcewicz Julian Ursyn, *Zbiór pamiętników historycznych o dawnej Polsce*, t. 2 (Lipsk: Nakładem i Drukiem Breitkopfa i Haertela, 1839).

Książki i monografie

Barwicka-Makuła Aleksandra, *Od wrogości do przyjaźni. Habsburgowie austriaccy wobec Polski w latach 1587–1592* (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019).
Elity i masy w społeczeństwach Czech i Polski w średniowieczu i wczesnych czasach nowożytnych, red. Agnieszka Januszek-Sieradzka, Henryk Gmiterek, Wojciech Iwańczak (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016).
 Gies Frances, Gies Joseph, *Życie w średniowieczu* (Kraków: Znak Horyzont, 2024).
 Graff Tomasz, Wołyniec Bartłomiej, Wróbel Elżbieta Elena, *Mikołaj Zebrzydowski 1553–1620. Szkic biograficzny* (Kraków: Księgarnia Akademicka, 2020).
 Grant Jeanne E., *For the Common Good. The Bohemian Land Law and the Beginning of the Hussite Revolution* (Leiden–Boston: Brill, 2015).
 Jačov Marko, *Europa i Osmanie w okresie Lig Świętych. Polska między Wschodem a Zachodem* (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2003).
 Kaminsky Howard, *A History of the Hussite Revolution* (Berkeley–Los Angeles: University of California Press, 1967).
Mare apertum. Przepływ ludzi, idei i rzeczy w świecie śródziemnomorskim, red. Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008).
 Miśkiewicz Maria, *Życie codzienne mieszkańców ziem polskich we wczesnym średniowieczu* (Warszawa: Trio, 2010).
 Nanke Czesław, *Z dziejów polityki Kuryi rzymskiej wobec Polski (1587-1589)* (Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1921).
 Niederkorn Jan Paul, *Die europäischen Mächte und der „Lange Türkenkrieg“ Kaiser Rudolfs II. (1593–1606)* (Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1993).
 Setton Kenneth Meyer, *Venice, Austria and Turks in the Seventeenth Century* (Philadelphia: American Philosophical Society, 1991).
 Šmahel František, *Husitská revoluce*, t. 4 (Praha: Univerzita Karlova, 1993).

Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020).

Czasopisma

- Dymek Benon, „Ostatnia ostoja turów na Mazowszu”, *Rocznik Mazowiecki* 19 (2007): 7–50.
- Fudge Thomas A., „The ‘Law of God’. Reform and Religious Practice in Late Medieval Bohemia”, *Bohemian Reformation and Religious Practice* 1 (1996): 49–72.
- Pierling Paul, „Novi izvori o L. Komuloviću”, *Starine* 16 (1884): 209–251.
- Pjecha Martin, „Táborite Apocalyptic Violence and its Intellectual Inspirations (1410–1415)”, *Bohemian Reformation and Religious Practice* 11 (2018): 76–97.
- Smółucha Janusz, „Aktywność publiczna Mikołaja Zebrzydowskiego w czasie krakowskich negocjacji w sprawie zawarcia antytureckiej Ligi Świętej w 1596 r.”, *Rocznik Filozoficzny Ignatianum* 29/1 (2023): 103–115.
- Smółucha Janusz, „Okoliczności rozpoczęcia w Krakowie w sierpniu 1596 r. pertraktacji w sprawie zawiązania przez papieża Klemensa VIII antytureckiej Ligi Świętej”, *Studia Środkowoeuropejskie i Bałkanistyczne*, 29 (2020): 29–40.
- Smółucha Janusz, „Religious and daily life at the end of the sixteenth century Krakow in light of the «Diary» of Giovanni Paolo Mucante”, *Perspektywy Kultury* 23/4 (2018): 29–42.

Rozdziały w monografiach

- Quirini Popławska Danuta, *Funkcja polityczno-propagandowa podarunków w późnym średniowieczu i renesansie*, w *Mare apertum. Przeptyw ludzi, idei i rzeczy w świecie śródziemnomorskim*, red. Danuta Quirini-Popławska (Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2008), 223–236.
- Smółucha Janusz, *Legacja kardynała Enrica Caetaniego do Rzeczypospolitej w latach 1596–1597 w świetle instrukcji generalnych z czasów pontyfikatu papieża Klemensa VIII*, w *Sztuka roztropności. Dyplomacja Stolicy Apostolskiej wobec Rzeczypospolitej, Europy i świata w epoce nowożytnej i XX wieku. Zbiór studiów*, red. Krzysztof Ożóg, Ryszard Skowron (Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2020), 91–105.